

## РОЗДІЛ І. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(367)

*Олексій Трачук  
(Київ)*

### РІД ТА РОДОПЛЕМІННИЙ ЛАД У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

*У статті аналізується місце роду та родоплемінного ладу в структурі племен східних слов'ян у I тис. н.е. Автором розглядаються соціально-економічні відносини на поселеннях венеців, антів, склавів та літописних племен напередодні утворення давньоруської держави, що базувалися на кровній спорідненості, колективній власності та самоуправлінні. Саме рід, а не сім'я та община, є первісною формою людських товариств, з якої утворилися всі інші, більш складні форми. Українські дворища та кутки, північноросійські піщища, білоруські сябри і кути молдовських сіл – всі вони є явищами одного порядку, це суспільно-історична форма роду, що підтверджується даними археології та етнографії.*

**Ключові слова:** сім'я, рід, плем'я, родоплемінний лад, екзогамія, дворище, власність, слов'яни.

Незважаючи на обширну історіографію, проблема реконструкції соціально-економічних відносин у східнослов'янських племен I тис. н. е. ще далека від вирішення, про що красномовно свідчить величезна кількість різних, нерідко взаємовиключних поглядів на цю проблему [8, с.28–39; 31, с.152–156; 15, с.131].

Дослідження родоплемінного (у вітчизняній історіографії – первіснообщинного) ладу напередодні та в період утворення Давньоруської держави належить до актуальних завдань української історичної науки, адже без нього неможливо повністю розкрити сутність процесу переходу від родоплемінного ладу до феодального, з'ясувати витоки формування приватної власності, вивчити процес виникнення селянства, військової знаті та інших соціальних груп суспільства. Ще немає повної ясності, що представляли собою літописні «рід», «верв», «мир», «дим», «плем'я» та інші соціальні структури, триває дискусія про співвідношення роду і общини (громади) [29, с.5]. Як виникли, запитує М.Ковалевський, «відомі нам в історії форми суспільного життя – рід, сім'я чи община? – ось питання, які протягом століть не перестають і досі не перестали задавати дослідники давньої арійської культури, однаково на заході і у нас» [12, с.3]. Проблема ця не нова, але остаточно в сучасній історичній науці так і не вирішена. Одні дослідники вважають, що слов'янська громада (община) у другій половині I тис. н. е. була територіальною, інші вважають, що початок II тис. н. е. був лише перехідним етапом від родової общини (громади) до общини, основаної на приватній власності [3, с.416–417; 8, с.36; 33, с.97].

Боротьба так званої общинної і родової теорій, підкреслює М. Ковалевський, «починається з самого початку наукової розробки руської і взагалі слов'янської історії і далеко не може вважатись закінченою і в наші дні» [12, с.3]. «При всьому розходженні загальних поглядів захисників родової і общинної теорій, при всій гостроті їх горезвісного спору, пише М.Косвен, – ті й інші, не маючи чіткого уявлення про ту початкову громадську форму, про яку вони говорили, змішували рід, сімейну общину і сусідську громаду» [13, с.27].

Сім'я ніколи не була і не могла бути суспільним осередком, бо чоловік і жінка неминуче належали до двох різних родів, сім'я входила наполовину до роду чоловіка і наполовину до роду жінки. Держава в своєму публічному праві теж не визнає сім'ї, і вона до цього часу існує тільки в цивільному праві. Тим часом, вся наша історична наука виходить досі з абсурдного припущення, що стало недоторканим, особливо у XVIII ст., ніби моногамна окрема сім'я була тим ядром, навколо якого поступово кристалізувалося суспільство і держава [9, с.80].

Ключовим моментом історії та права східнослов'янських народів був рід, а не патріархальна сім'я, сімейна або сусідська община. Завдяки появі, починаючи з 60-х років XIX ст., праць Бахофена, Мак-Леннана, Моргана і ін. дослідників побуту первісних племен, на слушну думку Л.Штернберга, остаточно відпали колишні уявлення про патріархальну сім'ю як ембріон суспільства, і разом з тим радикально змінилося вчення про рід. Сім'я була визнана пізнішим утворенням, а рід – примітивною формою людських товариств, з якої утворилися згодом всі інші, більш складні форми [34, с.159].

Але, у підсумку, в основі боротьби родової та общинної теорій лежить боротьба дослідників національної історії з прихильниками наднаціональної імперської історії, яка намагається довести суспільству неминучість «цивілізаційного» розвитку від первісного роду через сім'ю, сусідську общину, приватну власність до олігархічної держави. Ф.Демелич наголошує, що на приватну власність «слов'яни дивились як на велике зло; приватна власність є, так би мовити, синонімом суспільного безладу, тому що фатальним чином породжує поділ родів» [7, с.158–159] та призводить до руйнування самого родоплемінного ладу слов'ян.

Прихильник поступального розвитку людського суспільства від «дикості» до «цивілізації» Л. Морган в одній зі своїх фундаментальних праць «Стародавнє суспільство» писав: «Слід зауважити, що розвиток людства йшов скрізь майже однаково, що людські потреби при аналогічних умовах були по суті однакові і що прояви розумової діяльності, в силу видової тотожності мозку всіх людських рас, були однорідні». Продовжуючи далі розвивати свою думку, Морган відзначає: «Прогрес виявляється, по суті, однаковим за своїм змістом у всіх племен і націй, які жили на різних і навіть роз'єднаних континентах і які перебували на одному і тому ж щаблі розвитку» [17, с.8, 13]. Тому, «відсталі народи» є найбільш вдалим варіантом реконструкції первісної історії. А між свідченнями, що допомагають простежити дійсний хід цивілізації, на думку Е. Тейлора, «існує велика кількість фактів, до яких входять обряди, звичаї, світогляд та інше (тобто все те, що складає спосіб життя давніх племен), будучи перенесеними з однієї стадії розвитку культури (якій вони властиві) в іншу, більш пізню, вони залишаються живими свідченнями минулого» [28, с.10].

Велич родового ладу проявляється в тому, що тут немає місця для панування і поневолення. У середовищі родового ладу не існує ще ніякої різниці між правами і обов'язками; для індіанця Америки не існує питання, правом чи обов'язком є участь в громадських справах, кровна помста або її викуп; таке питання здалося б йому настільки ж безглуздим, як і питання, що таке їжа, сон, полювання – право чи обов'язок? [9, с.123]. Рід є дивовижним суспільним утворенням, в якому повна індивідуальна свобода особи поєднується з гармонією інтересів громади, це суспільна установа, через школу якої пройшли всі народи, від Риму до Китаю. У цій установі первісна людина знаходить наповнене змістом життя, безпеку, допомогу в нужді та старості, месників вбивцям після смерті. Ніяка інша установа первісності не є настільки важливо для історика, як саме рід [34, с.20].

До тих пір, поки первісна людина продовжувала керуватись в своїй поведінці лише інстинктами (статі й їжі), вона ще не була людиною. Важливим моментом для виховання «людського» було затвердження родових та племінних норм поведінки, соціального порядку. Для цього, насамперед, необхідно було приборкати статеві інстинкти. Звичай екзогамії став першою вуздечкою, накинутою суспільством на індивіда. Первісне стадо, розділившись на два екзогамних роди, створило першу соціальну перепону статевим потягам. Все суспільство стало на захист впровадженого правового звичаю; громада ввела обмеження на звірині інстинкти в особистості й змусила контролювати свою поведінку.

Підкоряючись первісним правовим звичаям, людина вчилася контролювати свій індивідуалізм і розвивати у собі соціальні почуття й уявлення. Вона ставала справжньою людиною [11, с.63]. Відкриття пізньопалеолітичних жител в археології, на думку Д.Телегіна, стало одним з основних аргументів на користь тези про виникнення роду та родової організації суспільства, що змінила дородові племена, характерні для більш ранніх епох. Спільна праця породжувала племінну власність на засоби і продукти виробництва. Формувався той незмінний колективізм, який був властивий відносинам між членами роду [2, с.32].

Поділ первісних громад на два основних роди став соціальним явищем фундаментального значення. Він визначив характер і відбився в усіх проявах суспільного і духовного життя на багато тисячоліть. Початкові роди були економічно самостійними групами. Їм належала земля, мисливські та рибальські угіддя. Кожен первісний рід селився відокремлено. Спільна праця, спільна власність, загальні житла об'єднували членів кожного роду тісними і міцними зв'язками. Під час усіх племінних подій та заходів – облавних полювань, військових походів, святкових дійств, танців і ритуалів – люди кожного племені ділились на дві основні частини, становили дві протидіючі партії, які одночасно співробітничать і конкурують. Екзогамія тісно пов'язувала роди попарно. Відокремлені економічно, вони були невіддільні у шлюбних відносинах. Обмін чоловіками і дружинами, який відбувався з покоління в покоління, скріплював їх племінну єдність [11, с.288]. Пройшло чимало часу від того, як ідея роду втілилася у життя, до того, як

вона досягла зрілості, і позначилася її користь [17, с.214]. Саме Морган уперше розкрив суть роду [9, с.68]. Разом з тим родові об'єднання добре відомі варварським Пrawdаm, а писемна історія застає їх у алеманів, баварів, бургундів, лангобардів, саксів, салічних франків та ін. [33, с.95].

Історики східних слов'ян, слушно зауважує С.Соловйов, «майже втратили значення роду, у нас залишилися похідні слова – рідня, спорідненість, родич, ми маємо обмежене поняття сім'ї, але предки наші не знали сім'ї, вони знали тільки рід, який означав всю сукупність ступенів родоходу, як найближчих, так і самих віддалених родичів; рід означав і сукупність родичів і кожного з них; спочатку предки наші не розуміли ніяких суспільних зв'язків поза родом і тому вживали слово «рід» також у сенсі співвітчизника, в розумінні народу (нарід); для означення родових ліній використовувалось слово «плем'я». Єдність роду, зв'язок племен підтримувалися єдиним прабатьком, прадідом, ці батьки роду носили різні назви – старійшин, жупанів, владик, вождів, ін.» [27, с.25].

Сутність роду полягає у колективному володінні землею, знаряддями виробництва, домашньою худобою та господарським майном, у спільному виробництві та спільному ж споживанні. Ця господарська сутність роду становить його природну основу та громадську функцію. Родичі складають не тільки основне ядро, кістяк роду, але і основну масу його членів [20, с.107]. Велика кількість родової термінології, ретельна розробка назв родоходу, з якими ми стикаємося, вивчаючи давньоруський період нашої історії, давно сприймалися вченими як ознака побутування на Русі великих родових об'єднань [33, с.94].

Число членів родової громади залежить від різних факторів: у мотижних землеробів, наприклад, 100–200 осіб. Рід іноді складається із 350–400 осіб. Як тільки число членів роду перевищує ту кількість, яка необхідна для виконання необхідної господарської діяльності, тоді від родової громади відокремлюється значна частина її членів (рій). Вони йдуть в інше місце і утворюють початок нової родової громади [14, с.258]. Система кровної спорідненості, що відповідає роду в його первісній формі, – у греків, скіфів, слов'ян, відмічає В.Петров, – «... забезпечувала знання зв'язків спорідненості усіх членів родів один з одним. Вони вісім дитячих літ на практиці засвоювали ці надзвичайно важливі для них відомості» [21, с.155].

Л. Морганом було встановлено, що рід входить цілком у фратрію, фратрія – у плем'я, а плем'я – у націю; навпаки, сім'я не могла входити цілком у рід, бо чоловік і дружина належали до різних родів. Дружина належала до роду свого батька, і у римлян дружина зберігала назву свого роду. Оскільки у ціле повинні входити всі частини, сім'я не могла стати одиницею родової організації. Це місце займав рід [17, с.277]. Чоловік і жінка впродовж всього життя залишалися пов'язаними кожен зі своїм родом, не мали загальної власності. Родова громада проживала не ізольовано, а в контактах з кількома сусідніми громадами. Об'єднання родів екзогамних фратрій утворювало плем'я [19, с.13].

У Герцеговині і Чорногорії роду відповідає задруга. У гірських районах, де традиційним заняттям було тваринництво, її розміри були невеликі. Задруга південних слов'ян виникла на основі східнослов'янського роду – екзогамного клану, члени якого були пов'язані прямими кровними стосунками [4, с.171].

Племінні й родові суспільні структури, великі і малі, були засновані на одних і тих же принципах і звичаях – об'єднанні культом та ідеєю предків або спільністю деяких особливих релігійних обрядів з єдністю по крові. Родовий чи племінний бог, якому члени роду чи племені приносили свої жертви, представлявся їм першопредком, якому вони були зобов'язані своїм походженням і від якого їх часто відділяв довгий ряд предківських імен. Кожен рід мав свої священні обряди і звичаї поминання предків. Більш великі союзи родів – фратрії, племена – існували на основі розширення того ж звичаю. Вони розглядаються як релігійні братства, які поклоняються загальному богу, що носив назву, визнану їхнім спільним предком. Свята щорічно збирали членів цих фратрій і родів для культових церемоній, бенкетів та святкових дійств, таким чином зміцнювались та розширювались їх родинні зв'язки [17, с.133].

Найвищим органом роду було віче всіх дорослих родичів, що спільно вирішували основні питання господарського, суспільного й ідеологічного життя. Особливий авторитет мали старійшини – найбільш впливові чоловіки і жінки. Вожді керували виробничою діяльністю родичів, здійснювали суспільні церемонії, залагоджували конфлікти, були на чолі під час військових зіткнень. Хоча влада вождів ґрунтувалася тільки на особистому авторитеті, пошані, досвідченості, знаннях, вона була цілком реальною владою.



Якби хто-небудь ризикнув чинити опір вождеві племені андаманців, йому довелося б мати справу з більшістю тубільців, зокрема з багатьма зі своїх власних друзів. Адже влада вождя завжди служила інтересам всього роду і по суті була лише конкретним, повсякденним втіленням влади самого роду [20, с.109].

Влада сахема (старійшини) всередині роду ірокезів була батьківська, чисто морального порядку; засобів примусу він не мав. Разом з тим, він за посадою був членом ради племені сенека, а також і загальної ради союзу ірокезів. Військовий вождь міг наказати що-небудь лише під час військових походів. Рід на свій розсуд усував сахема і військового вождя. Це знов-таки вирішували спільно на раді чоловіки і жінки. Усунені службові особи стають після цього простими вояками [9, с.68].

Розглянемо планувальну структуру поселень родоплемінного ладу східних слов'ян на теренах України в I тис. н. е. На досліджених ділянках городища венедів зарубинецької культури Пилипенкова Гора, яке відноситься до рубежу ер, п'ять-сім жител склали групу, яка утворювала неправильне коло. Очевидно, в середині такого кола був спільний для даної групи майдан – дворище [6, с.147–148]. На поселенні венедів зарубинецької культури Луг 4, що знаходиться в межах Подолу м. Києва на березі р. Почайни, існувало одночасно не менше 25–35 прямокутних, дещо заглиблених в землю жител, що також розташовувалися по колу [32, с.38].

Аналогічну планувальну забудову мають виявлені О.Приходнюком поселення антів V–VII ст. Групове розташування ям-сховищ і підсобних будівель на більшості поселень антів, на думку дослідника, «свідчить про тісні родові зв'язки жителів селищ, їх слід розглядати як єдині господарські двори родових громад. Окремі сім'ї не могли існувати поза родом» [23, с.191–193]. Два колективні дворища склавнів V–VII ст., на яких були господарські будівлі та ями-погреби загального користування, виявлені на Прикарпатті на території селищ Кодин I і II [29, с.80].

Майдани-дворища характерні для гнізд поселень VIII–X ст. у союзів племен уличів, древлян, волинян, хорватів. За етнографічними даними, дворище являло собою форму існування роду, що була поширена на Поділлі, Поліссі, Волині, Галичині та частково на Середній Наддніпрянщині ще у XVIII ст., до нього входили близькі родичі по чоловічій лінії (батько, сини, брати, сини братів, незаміжні сестри). Земля, угіддя, рухоме і нерухоме майно вважались спільною власністю роду [22, с.7–8, с.154–155]. Ознакою родових поселень літописних хорватів були поселення з колективними дворищами, значну кількість яких було виявлено на українському Прикарпатті. Тут, зауважує Б.Тимошук: «можна погодитись з етнографами, які прийшли до висновку, що живучість родових традицій в громаді перешкоджала накопиченню приватних скарбів у руках однієї особи. Коли скарби накопичувалися, громадська думка вимагала їх роздачі» [30, с.157].

У слов'янських племен перехід майна в індивідуальне володіння і, зокрема, майна земельного, нерухомого, на думку Л.Нідерле, настав лише в кінці язичницького періоду. У цей період давня задруга (рід) почала розпадатися. Згодом, головним чином під чужоземним впливом, оброблювана земля була розділена між окремими родинами та членами всього поселення, і тільки пасовища і ліси аж до новітнього часу в більшості випадків залишалися у колективному володінні роду. У Східній Європі ще й у XIX ст. проводився переділ землі таким чином, що селянин був лише тимчасовим господарем належного йому поля [18, с.301]. Польові знаки меж ділянок роду, на думку Б.Рибаківа, дожили у Середній Росії до 1930 р. Зображення їх близькі і до гончарних клейм, і до знаків на бортях, з якими збігаються навіть назви (куряча лапа, вила, борона, місяць, дуга та ін.) [25, с.178].

Слов'янські племена, на думку Л.Нідерле, планували поселення у залежності від умов місцевості і від причин виникнення поселення. Система окремих дворів (дворищ) була найбільш давньою, з цих дворів, унаслідок їх розростання, на зручних місцях виникали великі родові поселення кругового або вуличного планування [18, с.326].

Майдан – колективне дворище розмірами 100x30 м – добре виділяється на поселенні Веретенніково Ревнянського гнізда поселень хорватів. На селищі було 15 жител, які розташовані навколо незабудованого майдану-двору [29, с.17, рис. 3, Б]. Дворище розмірами 20x15 м одного із родів гнізда поселень племені лучан розкопане на поселенні IX–X ст. у Луцьку. На території дворища знаходилися ями-погреби колективного користування [29, с.19]. Дворище не означає лише населене місце, оскільки включає в себе поля, сіножаті, діброви, води, борти тощо. Дворища були власністю роду. Звідти, на думку Л. Михайлини, назви родів за прізвиськом голови роду: «двор Пріодичи, на котором сидят Пріодичи, двор Коптевичи, на котором сидят Коптевичи...и

т. д. Сидят на дворищах не только с братьею и сыньми, но с братаничи, дядковичи и т. д.» [16, с.164].

Декілька дворищ утворювали в селах окремі кутки, але вони не становили цілого села. Пізніше поняття дворище почало означати територію роду, на якій розташовано житловий будинок та господарські будівлі [22, с.9]. Кути, кутки, що означають певні складові частини села, часто виділяються у межах сучасних українських і молдавських сіл. Цей термін має давнє походження і вперше згадується у Студійському церковному та монастирському статуті, написаному після 1193 року. На сторінках молдавських грамот XV–XVII ст. термін «кут» означає самостійну частину села, де мешкали кровні родичі на чолі з «жуде» – старійшиною роду [16, с. 165]. Традиції компактного розташування садиб кровних родичів у певних частинах села зберігалися до недавнього часу на Закарпатті. Тут присутній колективізм у веденні господарської діяльності зазначених родів, що проявлявся в участі роду в усіх видах сільськогосподарських робіт і будівництві хати. Ці роботи (толоки) здійснювалися по чергово у кожній садибі без примусу і супроводжувалися певними обрядами і закінчувалися щедрим частуванням [16, с.165].

Аналізуючи північноросійські пічища, українські дворища та кутки, білоруські сядри і кути молдовських сіл, М.Косвен дійшов висновку, що попри певні історичні і локальні відмінності, всі вони є явищами одного порядку. Ця суспільно-історична форма, як рід і як територіальна одиниця, – має численні аналогії і є широко поширеним явищем [13, с.179].

Колективні садиби споріднених груп згадуються поряд з назвою «дим» на сторінках «Повісті минулих літ», і ці згадування відносять до VIII–IX ст. Археологічні дані про селища цього типу багато в чому збігаються з етнографічними даними про «дворища», які належали родам. Середньовічне «дворище» мало колективну садибу і об'єднувало 5–11 будинків [29, с.21; 33, с.95; 10, с.161]. Приблизно така ж кількість одночасних жител налічується і на селищах цього типу: 5–6 до 10–15, але не більше [29, с.21].

Аналізуючи характер землеволодіння та відношення дворищ до «димів» у Поліссі нащадків племен дреговичів, А. Єфименко зазначала, що село Угриниче (Білорусь) за інвентарем є сукупністю семи дворищ, а дворище є сукупністю невеликої кількості димів. «Каждый дым соответствует человеку, какому-нибудь Ивашку Начевичу с 4 сыновьями, или Мацку Величковичу с сыном... Семь дворищ села Угриниче носят следующие названия: дворище Копилович. дворище Рокити, дворище Тхоржевич... Меньшее число дымов в дворище – пять, большее – одиннадцать; таким образом, на семь дворищ село Угриниче заключает в себе 58 дымов» [16, с.163–164; 10, с.160–161]. Таким чином, у селі Угриничі в семи дворищах проживало сім родів та 58 сімей, які протягом віків розширювались і у XIX ст. фактично досягли розмірів одного із племен літописних дреговичів, але племінна структура у суспільстві східних слов'ян уже не діяла. Вона була знищена у X ст. реформами Володимира Святославича.

У I тис. н.е. у більшості регіонів поселення венеців та антосклавінських племен розташовані племінними групами – «гніздами» [5, с.197]. У склавів V–VII ст. був родоплемінний лад і всі суперечності між родами племені вони врегульовували у відповідності до неписаного звичаєвого права на рада у родових чи племінних центрах [24, с.44]. Кожне поселення східних слов'ян є залишками не окремого соціального організму, а лише його складовою частиною. Тому необхідною умовою вивчення на основі археологічних даних соціально-економічних функцій того чи іншого поселення є, на дуже важливу думку Б.Тимощука, «визначення місця поселення у складі мікроорганізму – гнізда-громади, його відношення до громадського чи феодального центру» [29, с.14].

Саме роди та племена формували родоплемінний лад, який етнографами XIX–XX ст. виявлено у австралійців і у африканців, родоплемінний лад був поширений у тій частині американських тубільців, які в епоху їх відкриття були більш ізольовані. Цей лад або сліди його існування зафіксовано у туранських, уральських і монгольських родин, у тунгусів і китайців, у євреїв.

Встановлено, що родоплемінний лад у давнину був універсальним і поширеним на всіх континентах планети у середовищі всього людства [17, с. 214]. Це був первісний гармонійний з природою лад, який розвивався тисячоліттями шляхом накопичення досвіду, що зміг організувати суспільство в певному плані і зберігати його органічну єдність. Давність родоплемінного ладу, його загальне поширення, здатність пристосовуватися до потреб людства у різні періоди його історії і велика життєва сила засвідчена тим, що він продовжує існувати до теперішнього часу на всіх континентах. Цей лад нерозривно пов'язаний з європейською частиною історії людства [17, с.214].

Досвід людства створив тільки два види суспільного ладу, які були певними і систематичними організаціями суспільства. Перший і давніший представляв собою організацію соціальну, засновану на родах, фратріях і племенах. Другий і пізніший представляв собою організацію політичну, засновану на території і власності. При першому склалося родове суспільство, в якому влада мала справу з окремими особами в їх відносинах до роду і племені. Ці відносини були чисто особистими. При другому було засноване політичне суспільство, в якому влада мала справу з окремими особами в їх відносинах до території, наприклад, до князівства, ному, волості, губернії і держави. Ці відносини були чисто територіальними. Обидва ці види суспільного ладу дуже різні. Один належить давньому суспільству, інший – сучасному [17, с. 38].

Питання роду і родоплемінного ладу є тепер предметом, що вимагає особливих і посиленних досліджень, які безумовно необхідні для правильного розуміння стародавнього суспільства. Ідея організованого суспільства є продуктом розвитку роду, що пройшов через всю історію існування людства. Жодна суспільна структура не має настільки давнього і настільки впливового зв'язку з ходом людського поступу чи занепаду. Реальна історія народів планети складається з історії зростання і розвитку родів, племен та союзів племен [17, с. 215].

Висновки. У результаті дослідження роду було встановлено:

- Рід був об'єднанням кровних родичів. З початком родового ладу ендогамний шлюб замінюється екзогамним. Сім'я не могла входити цілком у рід, бо чоловік і дружина належали до різних родів.
- Система кровної спорідненості, що відповідає родові в його первісній формі, у давніх народів Європи забезпечувала знання зв'язків спорідненості усіх членів роду один з одним.
- Кожен рід мав свої священні обряди і звичаї поминання предків. Більш великі союзи родів – фратрії, племена існували на основі розширення того ж звичаю, вони поклонялися загальному богу племені, що носив визнану спільним предком назву.
- Роди управлялись на основі родоплемінних звичаїв. Найвищим органом були віче (ради) всіх дорослих родичів, що спільно вирішували основні питання господарського, суспільного та ідеологічного життя. Виборні вожді очолювали військові походи. Влада вождя завжди служила інтересам всього роду і по суті була повсякденним втіленням влади самого роду.
- Рід у східних слов'ян був колективним власником землі та нерухомості родової громади. Переділ родової землі проводився ще й у XIX ст. таким чином, що селянин був лише тимчасовим господарем належного йому поля.
- Дворище протягом тисячоліть являло собою форму роду, до якого входили близькі родичі по чоловічій лінії. Земля, угіддя, рухоме і нерухоме майно вважались спільною власністю роду. Північноросійські пічища, українські дворища та кутки, білоруські сябри і кути молдовських сіл, всі вони є явищами одного порядку – це суспільно-історична форма роду.
- Вивчення роду, його атрибутів і меж його поширення безумовно необхідно для правильного розуміння стародавнього суспільства. Реальна історія людства складається з історії зростання і розвитку родів, фратрій, племен та союзів племен. Рід є основою тих суспільних структур, які мали і мають найбільш істотний вплив на долю людства. Це питання вимагає тепер особливих і посиленних досліджень.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бырня П. П. Кут – древний тип селского поселения на территории Молдавии / П. Бырня // Изв. Молдавского филиала Академии наук СССР. – Кишинев, 1961. – № 5 (83). – С. 67–77.
2. Винокур І. С. Археологія України : підруч. [для студ. іст. спец. ВНЗ] / І. С. Винокур, Д. Я. Телегін. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2005. – 480 с.
3. Возний І. П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сирету та Середнього Дністра у X–XIV ст. / І. П. Возний. – Чернівці: Золоті Литаври, 2009. – Ч. 2. – 568 с.
4. Гимбутас М. Словяне. Сыны Перуна / М. Гимбутас. – М.: ЦП, 2004. – 216 с.
5. Давні слов'яни. Археологія та історія : навч. посіб. / [Н. С. Абашина, Д. Н. Козак, Є. В. Синиця, Р. В. Терпиловський]. – К.: Стародавній світ, 2012. – 336 с.
6. Давня історія України / голов. редкол. : П. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 2000. – Т.3: Слов'яно-Руська доба. – 695 с.
7. Демелич Ф. Обычное право южных славян по исследованию д-ра Богишича / Ф. Демелич // Юридический вестник. – 1876. – №10–12. – С. 119–167.
8. Довженок В. И. Об экономических предпосылках сложения феодальных отношений у восточнославянских племен / В. И. Довженок // Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. – М., 1969. – С. 28–39.

9. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави / Ф.Енгельс. – К.: Вид. політичної літератури, 1948. – 158 с.
10. Ефименко А. Дворищное землевладение в южной Руси / А. Ефименко // Русская мысль. – 1892. – Кн. IV. – С. 160–176.
11. Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология / А. М. Золотарев. – М.: Наука, 1964. – 328 с.
12. Ковалевский М. Родовой быт в настоящем, недавнем и отдаленном прошлом. Опыт из области сравнительной этнографии и истории права / М.Ковалевский. – СПб.: Брокгауз-Ефронъ, 1911. – Вып. 1. – 262 с.
13. Косвен М. О. Семейная община и патронимия / М. О. Косвен. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 219 с.
14. Кушнарєва К. Х. Южный Кавказ в IX–II тыс. до н.э. Этапы культурного и социально-экономического развития / К. Х. Кушнарєва. – СПб., 1993. – 312 с.
15. Мавродин В. В. Об общественном строе восточных славян VIII–IX вв. в свете археологических данных / В. В. Мавродин, И. Я. Фроянов // Проблемы археологии / Ленинградский ун-т. – Л., 1978. – Вып. 2. – С. 125–132.
16. Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами / Л. П. Михайлина. – К., 2007. – 300 с.
17. Морган Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / Л. Г. Морган; пер. М. О. Косвена. – Л.: Изд. инст. народов Севера, 1934. – 350 с.
18. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле. – М.: ИИЛ, 1956. – 451 с.
19. Отрощенко В. В. Етнічні процеси в Україні у кам'яному віці та в палеометалічну епоху / В.В. Отрощенко // Етнічна історія давньої України. Колективна монографія. – К., 2000. – С.7–44.
20. Першиц А. И. История первобытного общества / А. И. Першиц, А. Л. Монгайт, В. П. Алексеев. – М.: Высш. школа, 1974. – 223 с.
21. Петров В. П. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика / В. П. Петров. – К.: Наукова думка, 1972. – 224 с.
22. Правовой звичай як джерело українського права (IX–XIX ст.) / за ред. І. Б. Усенка. – К.: Наукова думка, 2006. – 279 с.
23. Приходнюк О. М. Общественно-хозяйственная структура славянских поселений (по материалам пеньковской культуры) / О. М. Приходнюк // Труды V Конгресса славистов. – К.: Наукова думка, 1988. – Т. 4. – С. 189–194.
24. Русанова И. П. Кодын – славянское поселение V–VIII вв. на р. Прут / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М.: Наука, 1984. – 85 с.
25. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М.: Изд. АН СССР, 1948. – 792 с.
26. Симоненко И. Ф. Пережитки патронимии и брачные отношения у украинцев Закарпатской области // СЭ. – 1947. – № 1. – С. 75–83.
27. Соловьев С. М. Об истории древней России / С. М. Соловьев ; сост., авт. предисл. и прим. А. И. Самсонов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1993. – 544 с.
28. Тейлор Э. Первобытная культура / Э. Тейлор; под ред. предисл. и прим. В. К. Никольского. – М.: ГСЭИ, 1939. – 567 с.
29. Тимошук Б. А. Восточнославянская община в VI–X вв. н. э. / Б. А. Тимошук. – М.: Наука, 1990. – 185 с.
30. Тимошук Б. А. Восточные славяне: от общины к городам / Б. А. Тимошук. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 261 с.
31. Третьяков П. Н. Восточнославянские племена / П. Н. Третьяков. – 2-е изд. – М.: Наука, 1953. – 312 с.
32. Третьяков П. Н. Древности второй и третьей четверти I тыс. н. э. в Верхнем и Среднем Подесенье / П. Н. Третьяков. Под редакцией Б. А. Рыбакова, Э. А. Сымановича. – Л.: Наука. 1982. – 321 с.
33. Фроянов И. Я. Семья и вервь в Киевской Руси // СЭ. – 1972. – №3. – С.90–97.
34. Штернберг Л. Я. Семья и род у народов Северо-Восточной Азии / Л.Я.Штернберг. – Л.: Изд-во института народов Севера, 1933. – 188 с.

#### REFERENCES

1. Byirnya P. P. Kut – drevniy tip selskogo poseleniya na territorii Moldavii // Izv. Moldavskogo filiala Akademii nauk SSSR. 1961. – # 5 (83). – S. 67–77.
2. Vinokur I. S. Arheologiya Ukrayini : pidruch. [dlya stud. ist. spets. VNZ] / I. S. Vinokur, D. Ya. Telegin. – Ternopil : Navch. kniga – Bogdan, 2005. – 480 s.
3. Vozniy I. P. Istoriko-kulturniy rozvitok naselennya mezhirich Verhnogo Siretu ta Serednogo Dnistra u X–XIV st. / I. P. Vozniy. – ChernIvtsi : ZL, 2009. – Ch. 2. – 568 s.
4. Gimbutas M. Slovyane. Syinyi Peruna / M. Gimbutas. – M. : Tsentrpoligraf, 2004. – 216 s.



5. Davni slov'yani. Arheologiya ta istoriya : navch. posib. / [N. S. Abashina, D. N. Kozak, E. V. Sinitnya, R. V. Terpilovskiy]. – K. : Starodavniy svit, 2012. – 336 s.
6. Davnya istoriya Ukrayini / golov. redkol. : P. P. Tolochko. – K. : Nauk. dumka, 2000. – T.3: Slov'yanoruskaya doba. – 695 s.
7. Demelich F. Obyichnoe pravo yuzhnyih slavyan po issledovaniyu d-ra Bogishicha / F. Demelich // Yuridicheskiy vestnik. – 1876. – №10–12. – S. 119–167.
8. Dovzhenok V. I. Ob ekonomicheskikh predposylkakh slozheniya feodalnyih otnosheniy u vostochnoslavlyanskikh plemen / V. I. Dovzhenok // Problemyi vozniknoveniya feodalizma u narodov SSSR. – M., 1969. – S. 28–39.
9. Engels F. Pohodzhennya sim'yi, privatnoyi vlasnosti i derzhavi / F. Engels. – K.: Vid. Politichnoyi Literaturi. 1948. – 158 s.
10. Efimenko A. Dvorischnoe zemlevladienie v yuzhnoy Rusi // Russkaya myisl. – Kn. IV. 1892. – S. 160–176.
11. Zolotarev A. M. Rodovoy stroy i pervobyitnaya mifologiya / A. M. Zolotarev. – M.: Nauka, 1964. – 328 s.
12. Kovalevskiy M. Rodovoy byit v nastoyaschem', nedavnem i otdalennom' proshlom'. Opyit iz oblasti sravnitel'noy etnografii i istorii prava / M. Kovalevskiy. – SPb. : Brokgauz'-Efron'. 1911. Vyip. 1. – 262 s.
13. Kosven M. O. Semeynaya obschina i patronimiya / M. O. Kosven. – M.: Izd. AN SSSR, 1963. – 219 s.
14. Kushnareva K.H. Yuzhnyiy Kavkaz v X – II tyis. do n.e. Etapyi kulturnogo i sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya / K. H. Kushnareva. - Sankt-Peterburg. 1993. – S. 258.
15. Mavrodin V. V. Ob obschestvennom stroe vostochnyih slavyan VIII–IX vv. v svete arheologicheskikh dannyih / V. V. Mavrodin, I. Ya. Froyanov // Problemyi arheologii / Leningradskiy un-t. – L., 1978. – Vyip. 2. – S. 125–132.
16. Mihaylina L. P. Slov'yani VIII–X st. mizh Dniprom i Karpatami / L.P. Mihaylina. – K., 2007. – 300 s.
17. Morgan L. G. Drevnee obschestvo ili isledovanie liniy chelovecheskogo progressa ot dikosti cherez varvarstvo k tsivilizatsii / L. G. Morgan. – L. : INS. – 1934. – 350 s.
18. Niderle L. Slavyanskije drevnosti / L. Niderle. – M. : IIL. 1956. – 451 s.
19. Otroschenko V. V. Etnichni protsesi v Ukrayini u kam'yanomu vitsi ta v paleometalichnu epohu / V. V. Otroschenko // Etnichna Istoriya davnoyi Ukrayini. Kolektina monografiya. – K., 2000. – S.7–44.
20. Pershits A. I. Istoriya pervobyitnogo obschestva / A. I. Pershits, A. L. Mongayt, V. P. Alekseev. – M. : Vyissh. shkola. 1974. – 223 s.
21. Petrov V. P. Etnogenez slav'yan. Dzherela, etapi rozvitku i problematika / V. P. Petrov. – K.: Nauk. dumka, 1972. – 224 s.
22. Pravoviy zvichay yak dzherelo ukrajinskogo prava (IX–XIX st.) / za red. I. B. Usenka. – K.: Nauk. dumka. – 2006. – 279 s.
23. Prihodnyuk O. M. Obschestvenno-hozyaystvennaya struktura slavyanskikh poseleniy (po materialam penkovskoy kulturyi) / O. M. Prihodnyuk // Trudyi V kongressa slavistov, Kiev, 18–25 sent. 1985 g. – K. : Nauk. dumka, 1988. – T. 4. – S. 189–194.
24. Rusanova I. P. Kodyin – slavyanskoe poselenie V–VIII vv. na r. Prut / I. P. Rusanova, B.A.Timoschuk. – M. : Nauka, 1984. – 85 s.
25. Ryibakov B. A. Remeslo drevney Rusi / B. A. Ryibakov. – M. 1948. – 792 s.
26. Simonenko I.F. Perezhitki patronimii i brachnyie otnosheniya u ukraintsev Zakarpatskoy oblasti // SE. 1947. – № 1. - S. 75-83.
27. Solovev S. M. Ob istorii drevney Rossii / S. M. Solovev ; sost., avt. predisl. i prim. A.I.Samsonov. – 2-e izd. – M. : Prosveschenie, 1993. – 544 s.
28. Teylor E. Pervobyitnaya kultura / E. Teylor ; pod red. predisl. i prim. V. K. Nikolskogo. – M. : GSEI, 1939. – 567 s.
29. Timoschuk B. A. Vostochnoslavlyanskaya obschina v VI–X vv. n. e. / B. A. Timoschuk. – M. : Nauka, 1990. – 185 s.
30. Timoschuk B. A. Vostochnyie slavyane: ot obschinyi k gorodam / B. A. Timoschuk. – M. : Izd-vo MGU. 1995. – 261 s.
31. Tretyakov P. N. Vostochnoslavlyanskije plemena / P. N. Tretyakov. – 2-e izd. – M. : Nauka, 1953. – 312 s.
32. Tretyakov P. N. Drevnosti vtoroy i tretej chetverti I tyis. n. e. v Verhnem i Srednem Podesene / P. N. Tretyakov. – L. : Nauka. 1982. – 321 s.
33. Froyanov I. Ya. Semya i verv v Kievskoy Rusi // SE. - 1972. - №3. - S. 90–97.
34. Shternberg L. Ya. Semya i rod u narodov Severo-Vostochnoy Azii / L. Ya. Shternberg. – L.: Izd-vo instituta narodov Severa. – 1933. – 188 s.

**Трачук А.В. Род и родоплеменной строй у восточных славян.**

*В статье анализируется место рода и родоплеменного строя в структуре племен восточных славян в I тыс. н.э. Автор рассматривает социально-экономические отношения на поселениях венедов, антов, склавинов и летописных племен накануне образования Древнерусского государства, которые*



базиrowались на кровном родстве, коллективной собственности и самоуправлении. Именно род, а не семья и община, является первоначальной формой человеческих сообществ, из которой образовались все другие, более сложные формы. Украинские дворища и кутки, северорусские печища, белорусские сябры и углы молдавских сел – все они явления одного порядка, это общественно-историческая форма рода, что подтверждается данными археологии и этнографии.

**Ключевые слова:** семья, род, племя, родоплеменной строй, экзогамия, двор, собственность, славяне.

**Trachuk O.V. Genus and tribal system among the Eastern Slavs.**

*The article analyzes the place of clan and tribal system in the structure of the tribes of the Eastern Slavs in I millennium AD. The author examined the socio-economic relationship at the settlements of Wends, Ants, Slavens and chronicles tribes before the formation of the Old Rus' state, which were based on the blood kinship, collective ownership and self-management. That is clan, not the family and the community, is primitive original form of human societies, which formed all other, more complex forms. Ukrainian "dvorischa" and "kutky" (courtyards and corners), Russian North "pechischa", Belarusian Syabry and corners of Moldovan villages – all are phenomena of the same order, are a socio-historical form of clan, that was confirmed by archeology and ethnography.*

**Keywords:** family, clan, tribe, tribal system, exogamy, courtyard, property, Slavs.

Одержано 10.10.2016

УДК 904 (477.5) «08/11»

Олександр Прядко  
(Переяслав-Хмельницький)

**ТАШАНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ НА р. СУПІЙ**

Публікуються й аналізуються результати польових обстежень останніх років Ташанського археологічного комплексу давньоруської доби. Наводиться новий план городища та курганного могильника. Основним археологічним джерелом для комплексних досліджень історії давньоруських міст є давні укріплені поселення – городища. На сьогодні накопичено велику кількість матеріалів, які всебічно характеризують городища X-XIII ст. як своєрідний тип археологічних пам'яток. Дослідницький інтерес до вивчення пам'яток басейну р. Супій зумовлений їх входженням до оборонної системи лівобережної частини Південної Русі, основу якої склали оборонні укріплення – «гради» (городища). У статті робиться висновок про важливість цього давньоруського городища для дослідження системи заселення басейну р. Супій.

**Ключові слова:** городище, поселення-посад, курганний могильник, р. Супій, кераміка, Лубенський шлях, брід.

Основним археологічним джерелом для комплексних досліджень історії давньоруських міст є давні укріплені поселення – городища. На сьогодні накопичено велику кількість матеріалів, які всебічно характеризують городища IX-XIII ст. як своєрідний тип археологічних пам'яток [10, с.5; 3; 16]. Дослідницький інтерес до вивчення пам'яток басейну р. Супій зумовлений їх входженням до оборонної системи лівобережної частини Південної Русі, основу якої склали оборонні укріплення – «гради» (городища).

Нині в басейні р. Супій відомо 6 городищ давньоруського часу, серед яких одне з найбільших – Ташанське. Зазначена пам'ятка розміщена на східній околиці с. Ташань Переяслав-Хмельницького району Київської області [1, с.2–3; 2, с.4; 5, с.135; 8, с.210; 9, с.23; 10, с.219].

Ташанське городище<sup>1</sup> має досить представницьку історію свого дослідження. Найдавніші відомості про рештки городища знаходимо у Географічних описах Києва та Київського намісництва 1775–1786 рр.: «Деревня Городище, она ж и Ташань, владения графа Петра Александровича Румянцева-Задунайского, в которой на высоком месте над рекою Супоем обнесен городок валом земляным, из чего можно, что из древних времен была там небольшая

<sup>1</sup> В публікації під назвою «Ташанське городище» розуміється комплекс пам'яток давньоруської доби, пов'язаних між собою територіально і хронологічно, у складі городища, поселення-посади, курганного могильника, відкритих поселень, також ділянки Ташанського або Перехресного «Змійового» валу.